

Hasta Kayıt Defterlerine Göre Hasköy Tersanesi Çalışanların Sağlık ve İş Güvenliği Profili

Murat KORALTÜRK¹

Özet

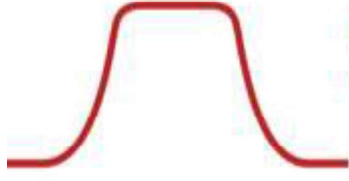
Bu çalışmada Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Arşivi'nde bulunan Şirket-i Hayriye'nin Hasköy Tersanesi çalışanlarına ait 1929-1944 yıllarını içeren “mezuniyet” ve “hasta” defterlerindeki verilerden yararlanarak tersane işçilerinin en çok maruz kaldıkları hastalıklar ve bunlardan en çok hangi meslek mensuplarının etkilendikleri; meslekler ve hastalıklar arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu hastalıkların hangilerinin “meslek” hastalığı olarak değerlendirilebileceği üzerinde de durulmuştur. Hastalıklar yanı sıra Hasköy Tersanesi çalışanlarının iş kazalarına da uğradığı bilinmektedir. Bu bağlamda hangi meslek grubundan olan işçilerin daha çok iş kazalarına uğradıklarına da bakılmaktadır. Hastalıklar ve iş kazalarının yanı sıra Şirket-i Hayriye'nin iş yeri hekimliği uygulamasına da dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Kazaları, Meslek Hastalıkları, Tersane İşçileri, Emek Tarihi, Hasköy Tersanesi, Şirket-i Hayriye

Jel Kodları: N00, N15, N350, N75.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü, mkoralturk@marmara.edu.tr

Bu çalışma 4-5 Mayıs 2017 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi'nde yapılan *Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*'nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir. Bu makalenin ortaya çıkmasında kendisiyle yaptığımız görüşmeler sayesinde özellikle tersanedeki işleyişe dair bilgiler veren ve 7 Aralık 2020'de Covid 19 salgını nedeniyle hayatını yitiren Haliç Tersanesi eski müdürü Gemi İnşa Yüksek Mühendisi Ali Can Bey'i minnet ve rahmetle anarım. Ayrıca bu çalışmanın dayandığı defterlere ulaşmamı sağlayan TDİ Genel Arşivi eski müdürü Ali Bozoğlu'na da teşekkür ederim.

ICCSOR

Journal of Applied and Theoretical Social Sciences

ISSN:2687-5861

Health and Work Safety Profile of Hasköy Shipyard Employees. According to Patient Records

Abstract

In this study, the diseases that shipyard workers are most exposed to and which members of profession are most affected by them; the relationship between professions and diseases have been tried to be determined by using the data in the “graduation” and “patient” books containing the years of 1929-1944 belonging to the employees of Hasköy Shipyard of “Şirket-i Hayriye” found in the General Archive of Turkish Maritime Organization. It also focused on which of these diseases will be considered as “occupational” diseases. In addition to diseases, Hasköy shipyard workers are known to have suffered work accidents. In this context, it is also looked at which members of profession are more likely to suffer occupational accidents. In addition to diseases and accidents at work, it has drawn attention to the practice of workplace physician of “Şirket-i Hayriye”.

Keywords: Accidents at Work, Occupational Diseases, Shipyard Workers, Labor History, Hasköy Shipyard, “Şirket-i Hayriye”

Jel Codes: N00, N15, N350, N75.

1. Giriş

Son yıllarda emek tarihi araştırmaları artış göstermektedir. Türkiye iktisat tarihinde önemli bir yere sahip olan Şirket-i Hayriye'nin çalışanları grev ve benzeri eylemleri, örgütlenme girişimleri, sahip oldukları sosyal güvenlik imkanları bağlamında araştırmalara konu olmaktadır. Bu makalede de Şirketi Hayriye'nin çalışanlarından Hasköy Tersanesi işçilerinin sağlık ve meslek hastalıklarına dair durumları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla Hasköy Tersanesi çalışanlarına ait 1929-1944 yıllarına dair “mezuniyet” ve “hasta” defterlerindeki verilerden yararlanılmıştır. Bu defterlerdeki kayıtlardan yararlanılarak Hasköy Tersanesi işçilerinin en çok hangi hastalıklardan mustarip oldukları, hangi mesleklerden olanların daha çok hangi hastalıktan etkilendiği veya meslekler ve hastalıklar arasındaki ilişki ele alınmaya çalışılmıştır. Bu hastalıklar arasında hangilerinin “meslek” hastalığı olarak değerlendirilebileceği üzerinde de durulmaktadır. Hastalıklar yanı sıra Hasköy Tersanesi çalışanlarının iş kazalarına da uğradığı bilinmektedir. Bu bağlamda hangi meslek grubundan olan işçilerin daha çok iş kazalarına uğradıklarına bakılmaktadır. Hastalıklar ve iş kazalarının yanı sıra Şirket-i Hayriye'nin iş yeri hekimliği uygulaması da konu edilmektedir.

2. Modern Dönemde İstanbul'da Ulaşım ve Şirket-i Hayriye

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan modernleşme süreci ile İstanbul'da şehiriçi ulaşım talebinin artışı arasında ilişki vardır. Şehrin büyümesi, yaşam biçimindeki ve tüketim alışkanlıklarındaki değişim ulaşım talebini artırdı. Bir yandan artan ulaşım talebi, diğer yandan teknolojik ilerlemeler ve buharlı gemiciliğin gelişimi İstanbul'da XIX. yüzyılın ortalarından itibaren şehiriçi ulaşımında vapurların kullanımını gündeme getirdi. (Koral Türk, 2010: 18)

XIX. yüzyılda Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısında, tüketim toplumuna doğru yönelişin bir belirtisi olarak sayfiye alışkanlığının gelişmesi ve yaygınlaşması, özellikle İstanbul ile hemen yanı başında bulunan Boğaziçi arasındaki ulaşım gereksiniminde de artışa neden oldu. Seyir güvenliği bulunmayan kayıklar giderek artan şehiriçi ulaşım talebini karşılayamaz hale geldiler.

Boğaziçi'nde artan ulaşım talebini karşılamak üzere, önce yabancılar buharlı gemi işletmeye başladılar. 1837'de biri İngiliz, diğeri Rus bandıralı bu gemiler ile yapılan taşımacılık kısa bir süre sonra devlet tarafından yasaklandı. Ancak artan gereksinimi gidermek üzere devlet harekete geçti. 1838 yılında Tersane-i Âmire'ye ait olan *Mesir-i Bahri* ve *Eser-i Hayır* adlı buharlı gemiler işlemeye başladı. Bu gemilerden biri İstanbul'da, diğeri ise Marmara Denizi'nde İstanbul ile Bandırma, İzmit ve Tekirdağ arasında yolcu taşıdı. (Koral Türk, 2010: 18)

Bu girişimi diğerleri izledi. 1851 yılında Boğaziçi'nde yolcu taşımak üzere Şirket-i Hayriye kuruldu. Şehrin Anadolu yakasında Kadıköy ve Pendik, Rumeli yakasında ise Yeşilköy gibi kıyı şeridi yerleşimleri ve Adalar'a yolcu taşımacılığı işini bir devlet girişimi olarak 1847'de kurulan Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi üstlendi. Haliç'te buharlı gemilerle yolcu taşımak üzere ise ilk kez 1856'da bir imtiyaz verildi.

1851'de Cevdet ve Fuat Paşaların girişimleri ile kurulan Şirket-i Hayriye, 1945'te hükümet tarafından satın alınıncaya kadar İstanbul ve Boğaziçi arasında vapurlar ile yolcu taşımacılığı yaptı. Şirket-i Hayriye, Osmanlı Devleti'nde kurulmuş ilk anonim şirkettir. Kuruluşunda iki temel amaç güdülür. Bu amaçların biri İstanbul ile Boğaziçi iskeleleri arasında daha önce kayıklar ile gerçekleştirilen ulaşımı kayıklara göre daha konforlu ve güvenli olan buharlı gemilerle sağlamaktır. Diğeri ise bu ilk amacı gerçekleştirmek için kurulacak anonim şirketin Osmanlı ekonomisinde şirketleşme sürecini başlatacak bir örnek oluşturması düşüncesidir. Ancak bu beklenti gerçekleşmedi. Zira Osmanlı Devleti'nde şirketleşme hareketi

beklenen ilgiyi II. Meşrutiyet dönemine kadar görmedi. Şirket-i Hayriye ise kuruluşunda amaçlandığı gibi Boğaziçi'nin gelişiminde önemli rol oynadı. Boğaziçi ile İstanbul arasında düzenli ulaşım imkânı sağladı. Bu imkân, bundan önce daha ziyade sayfiye olarak nitelendirilen Boğaziçi'nde daimî ikametini ve imarın yaygınlaşmasına neden oldu. (Koraltürk, 2007: 92-100)

Birinci Dünya Savaşı sırasında filosundaki birçok gemiyi asker ve mühimmat taşınması amacıyla ordunun hizmetine veren Şirket-i Hayriye, bu gemilerin önemli bir bölümünün yitirilmesinden dolayı zarar gördü. Mütareke dönemi ve ardından Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda İstanbul'un başta nüfusunda yaşanan azalmaya bağlı olarak şirketin gemileri ile taşıdığı yolcu sayısında gerileme kaydedildi. Böylece başlayan sıkıntılı bu dönem, Şirket-i Hayriye'nin 1945'te Hükümetçe TBMM'de büyük tartışmalara yol açan bir satış sözleşmesi ile satın alınarak Devlet Denizyolları İşletmesi bünyesine katılmasıyla sona erdi. (Koraltürk, 2007: 29-31)

3.Hasköy Tersanesi

Şirketi Hayriye faaliyet gösterdiği süre boyunca toplam 77 parça gemiye sahip oldu. Bunların ikisi hariç geri kalanların tamamı İngiltere, Fransa ve Almanya'da inşa edilmiştir. Bununla birlikte daha ilk dört geminin İngiltere'de inşa edildikten ve İstanbul'a gelip işlemeye başladığı Nisan 1852'den çok kısa bir süre sonra, bu gemilerin ve sipariş edilecek diğer gemilerin bakım ve onarımları için bir tersane kurulması gündeme geldi. Bu aşamada yani başlangıçta henüz bir tersane kurulmadan önce gemilerin bakım ve onarım ihtiyaçlarının giderilmesi için 1854-1864 yılları arasında şirketin müdürü olan Ali Hilmi Efendi'nin döneminde bir tekne içinde buhar makinesi ve marangoz atölyesi bulunuyordu. Şirketin Büyükdere'de ve Hasköy'de çilingirhane ve kereste deposunun bulunduğu birer arsası vardı. (*Boğaziçi, Şirket-i Hayriye, Tarihçe, Salnâme*, 1914: 15) Bir tersane inşası için gerek Haliç gerek Boğaziçi'nde Serviburnu'nda yer arayışları 1860'ların başlarına kadar sürdü.² Uzun arayışlardan sonra Haliç kıyısındaki Hasköy uygun görülerek 1861'de tersane yapılması için arsa satın alındı. Hemen ardında inşasına girişildi.³

Yeni gemi inşasından ziyade mevcut gemilerin bakım ve onarımlarının yapılması amacıyla kurulan Hasköy Tersanesi, başlangıçta birkaç binadan ibaret bir atölye idi. Şirket-i Hayriye'nin yurt dışında inşa edilen bazı gemileri de bu tersanede monte edildi. Bu tesise 1884'te 45 metre uzunluğunda bir kızak, buharla çalışan bir ırgat eklendi. 1910 yılında ise yeni bir kızak daha inşa edildi. Bu arada ırgat da buhar yerine elektrikle çalışır hale getirildi. Tersane bünyesinde torna tezgâhları, inşa atölyesi ve marangozhane oluşturuldu. (Koraltürk, 2007: 138)

Bir yandan tersanenin kapasite ve olanaklarının artırılması, diğer yandan Şirket-i Hayriye'nin yeni gemiye duyduğu ihtiyaç 1930'ların sonuna doğru Hasköy Tersanesi'nde ilk kez gemi inşasını gündeme getirdi. Bu bağlamda Hasköy Tersanesi'nde inşa edilen birbirinin eşi olan gemilerden Kocataş 1937'de, Sarıyer ise 1938'de denize indirildi. (Koraltürk, 2004: 301-308)

1939'da tersanenin arkasında yer alan lengerhane binasının da üzerinde bulunduğu arazi Şirket-i Hayriye tarafından satın alınarak tersane alanına dâhil edildi.

Hasköy Tersanesi 1945'te Şirket-i Hayriye'nin Hükümetçe satın alınmasına bağlı olarak Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'ne devredildi. 1952'de ise Denizcilik Bankası'na devredildi. Başlangıçta Haliç Tersanesi'ne bağlı bir başmühendislik olarak faaliyet gösteren tersane, 1954'ten itibaren Gemi İnşa ve Tamir İşletme Müdürlüğü adını alarak

² Bu konu hakkında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde yer alan şu belgelere bakılabilir: *BOA*, MVL, 824.43. *BOA*, A.}MKT.MVL, 108.81. *BOA*, A.}MKT.MHM, 174.3.

³ Bu konu hakkında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde yer alan şu belgelere bakılabilir: *BOA*, A.}MKT.MVL, 137.86.

bağımsız bir birim olarak faaliyetlerini sürdürdü. 1984'te Türkiye Gemi Sanayi A.Ş.'ye bağlandı. Bu süreçte Hasköy Tersanesi'nde bakım onarım hizmetlerinin yanı sıra küçük ölçekli deniz araçlarının inşası da gerçekleştirildi. Tersane kapandıktan sonra, 1997'de iş adamı Rahmi Koç tarafından müze olarak düzenlenmek üzere satın alındı. 2001 yılında esaslı bir restorasyonun ardından tersane alanı ve yapıları da kapılarını ilk kez 1994'de ziyaretçilere açan Rahmi M. Koç Müzesi'nin bir parçası oldu.

4. Tersane İşçilerinin Eylemler ve Grevleri

Şirket-i Hayriye zamanında Hasköy Tersanesi'nde yüzü aşkın çalışan bulunmaktaydı. Örneğin 1914 yılı itibariyle bakılacak olursa Hasköy Tersanesi'nde on üç memur, sekiz idarehane hademesi ve bir kapıcının yanı sıra Galata'daki tamir atölyesindekiler dâhil olmak üzere yüz on kişi çalışmaktaydı. (*Harb-i Umûmi ve Şirket-i Hayriye*, 1921: 6) Bu sayının Şirket-i Hayriye döneminin sonuna doğru, örneğin 23 Haziran 1934 tarihli bir listeye göre 139 ve 1 Ekim 1941 tarihli bir listeye göre ise 138 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Zaman içinde kapasitesindeki artışa bağlı olarak istihdam ettiği işçi sayısında da artış yaşandığı anlaşılan tersanede 1967'de 300-350 işçi çalışmaktaydı. (Demir, 1967: 33)

Gerek üretim kapasitesi gerek istihdam ettiği işçi sayısı itibariyle İstanbul'da devlete ait diğer tersanelerle mukayese edildiğinde daha küçük ölçekli bir sanayi kuruluşu olduğu anlaşılan Hasköy Tersanesi'nin buna karşı Türkiye işçi hareketleri tarihinde önemli bir yeri vardır. Hasköy Tersanesi çalışanları Şirket-i Hayriye'nin diğer çalışanları ile olduğu gibi yalnızca tersane çalışanları olarak da grev ve eylemlerde bulundular. Bu bağlamda Hasköy Tersanesi çalışanlarının özellikle 1870'ler ve 1908'de gündeme gelen işçi eylemleri ve grevlerde öne çıktıkları görülür. Bu bağlamda Hasköy Tersanesi işçilerinin Ocak 1872'de ilk grevlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir. (Güzel, 1985: 805) Bunu takiben Şubat 1876'da ücretlerini alamadıkları için tersanenin İngiliz makinist ve işçilerinin grevi gerçekleşir. (Yıldırım, 2013: 211)

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra işçi eylem ve grevleri hız kazandı. Ancak Hasköy Tersanesi işçilerinin daha II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce Mart 1908'de grev yaptıkları bilinmektedir. (Yıldırım, 2013: 223) Aynı yılın sonbaharında aleyhinde yürütüldüğü anlaşılan kampanya karşısında Şirket-i Hayriye yönetim kurulu başkanı Raşid Bey'in görevinden ayrılması üzerine, 24 Eylül 1908'de Hasköy Tersanesi'nde çalışanlar greve gittiler. Gemilerde görevli Şirket çalışanları da greve gitmeyi düşündülse de ulaşımın aksayacağı gerekçesi ile bu düşüncelerinden vazgeçtiler. Hasköy Tersanesi çalışanları Raşid Bey'in yönetim kurulu başkanlığına getirilmemesi, ücret ve emeklilik haklarına ilişkin önceden geçerli olan koşulların tekrar yürürlüğe konmaması halinde atölye kapılarını açmayacaklarını ve eylemlerine devam edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine şirket müdürü Zaptiye Nezareti'ne başvurdu. Nezaretten gönderilen asker, jandarma ve atlı polislerin müdahalesi ile grevci işçiler eylemlerini sona erdirdiler. Çalışanların tekrar eylemde bulunabileceği haberini alan sadrazam, harbiye, ticaret ve zaptiye nazırları ile bir araya gelerek Raşid Bey'i huzura çağırdılar. Kendisinden Nafia Nezareti tarafından da kabul edilmemiş olan istifasını geri alması istendi. Bunun üzerine Raşid Bey tekrar görevine geri döndü. (*İkdam*, 28 Şaban 1326/25 Eylül 1908, Sayı 5150, 3.)

Şirket-i Hayriye yönetimi ve kaptanlar, dümenciler, birinci ve ikinci sınıf makinistler, memurlar, biletçiler ve ateşçiler arasında istekleri üzerine temsilcileri ile gerçekleşen görüşmeler sonucu ücretlerine zam yapıldı. Akabinde yönetim merkezinde çalışan memurların maaşlarına yapılacak zam ile ilgili çalışmalar sürerken, Hasköy Tersanesi'nde çalışan işçiler tekrar greve gittiler. Şirket-i Hayriye yönetiminin bir temsilci aracılığı ile isteklerini kabul ettiğini bildirmesine karşın Hasköy Tersanesi işçileri yalnızca grev yapmakla yetinmediler;

Şirketin yönetim merkezini kuşatarak içeriye giriş ve çıkışları engellediler. Gemi mürettebatlarını da greve çağırdılar. Grevci işçiler kendileri ile görüşmek isteyen yönetim kurulunu muhatap olmadıklarını, Ticaret ve Nafia Nezaretinin isteklerine cevap vermedikçe görüşmeyeceklerini bildirdiler. Şirket yönetimi de bu gelişmeyi nezarete ilettiler. (*İkdam*, 29 Şaban 1326/26 Eylül 1908, Sayı 5151, 3)

Şirket-i Hayriye çalışanlarının ücret artışı, emeklilik koşulları ve diğer sosyal haklara dair talepler doğrultusunda 1908 yılı boyunca giriştikleri eylem ve grevler şirket yönetimi tarafından sempati ile karşılanmadı. Hatta 1908 yılı bilançosunda önceki yıla göre maaş giderlerinde yaşanan artışın nedeni olarak da bu eylemler gösterilmiştir. (*Şirket-i Hayriyye'nin 1322 ve 1323 ve 1324 Seneleri Varidat ve Masarifat-ı Vakıasıyla Muvazenesini Mübeyyen Cedveldir*, 3-6.)

5. İşçi Sağlığı ve İşyeri Hekimliği Uygulaması

Şirket-i Hayriye, Hasköy Tersanesi ve çalışanlarına dair bu girişin ardından, Hasköy Tersanesi çalışanlarının sağlık profillerini değerlendirmeye geçmeden önce Türkiye’de işçi sağlığı ve işyeri hekimliğinin çok da geriye gitmeyen geçmişine kısaca değinmekte yarar vardır.

Türkiye’de işyeri hekimliği erken Cumhuriyet döneminde, 1930 yılında kabul edilen “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” ile yasal bir dayanak kazandı. Bu düzenlemeden önce, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işyeri hekimliğinin silik de olsa izlerine rastlanır. (Gülmez, 1983: 272-273)

İlk kez Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak da bilinen 1867 tarihli “Ereğli Kömür Madeni Hümayunu İdaresi Nizamnamesi”nin 30. maddesinde madenlerde hekim bulundurma zorunluluğu ifade edilir. (Anıl-Merey, 1942: 94) 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi’nde 1887’de yapılan değişikliklerle madenlerde eczane ve hekim bulundurma zorunluluğu getirildi. (Makal, 1997: 289) 1906 tarihli Maadin Nizamnamesi’nin 77. maddesinde bu koşul “*Maden mütezimleri madenlerde birer eczane ile şahadetnameli birer tabip bulundurmağa mecburdurlar*” şeklinde ifade edilir. 78. maddede ise kazazede işçilere ve ailelerine tazminat ödemeleri şartı da getirilir.⁴ (Anıl-Merey, 1942: 63-64) 1908’de yaşanan ve farklı iş kollarından işçileri kapsayan grev dalgasında, örneğin Şark Demiryolları Şirketi çalışanlarının talepleri arasında tıbbi hizmetlerin geliştirilmesi talebi de yer alır. (Makal, 1997: 289; Karakışla, 1998: 35-36) Ancak bu taleplere karşın işyeri hekimi uygulamasını zorunlu kılan ve yasal zeminini oluşturan bir düzenleme henüz ortada yoktur.

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra çalışma hayatına dair taslak halinde kalmış yasal düzenlemelerde işyeri hekimliğinin dile getirildiği görülür. Örneğin 1924’de hazırlanan “Mesai Kanunu Layihası”nın 83-88. maddeleri “Tababet Umuru” başlığı altında işyeri hekimliğini düzenlemektedir. (Gülmez, 1983: 272-273) Layihanın 83. maddesinde “*ondan ziyade amelesi bulunan her müessese ve teşebbüsün hususi bir tabibi bulunmak mecburidir*” ifadesi yer alır. 84. maddesinde ise işyeri hekimlerinin görevi “*müessesenin ve amelenin şerait-i sıhhiyeye muvafakatini temin etmek ve ilk muavenet-i tıbbiyeyi ifa eylemek ve netice-i muameleyi müessesenin muayene defterine kaydeylemektir.*” şeklinde ifade edilir. Aynı maddede hasta işçilerin ve işçilerin hasta aile fertlerinin devlet ve belediye hastanelerinde ücretsiz tedavi edilebilecekleri dile getirilir. 85. maddede işyerlerinde ilk müdahale için “*amele tabibi veya daimî ameleden*” birinin idaresine verilen bir ecza dolabının bulunacağı; şehirlerden en az 3 kilometre ve daha uzak yerlerde bulunan işyerlerinde hastalar için bir oda ve yeterli sayıda yatağın bulunması gerektiği de belirtilir.

⁴ 11 Eylül 1921 tarihli Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun’un 12. Maddesiyle 77. ve 78. maddeler ilga olur. (Anıl-Merey, 1942: 163)

Aynı kanun bağlamında Ticaret Encümeni'nin hazırladığı mazbatanın "Tababet İşleri" başlığı altındaki 55-59. maddeleri işyeri hekimi veya mazbatada ifade edildiği şekliyle "işçi tabibi"nin görevleri ile ilgilidir. (Gülmez, 1983: 296-297) Layihadan farklı olarak, mazbatada hekimlerin işyeri için tutmak zorunda oldukları muayene defterinin bir benzerini Ticaret Vekâleti veya iş müfettişlerine talep ettiklerinde vermek üzere tutmakla yükümlü kılındıkları anlaşılmaktadır. İşe alınacak işçilerin hekim muayenesinden geçmeleri; bulaşıcı hastalıkları olan, bünyeleri yapacakları işe uygun olmayanların ise işe alınamayacakları koşulu getirilir.

İşyeri hekimliğine değinen ancak hayata geçmeyen bir diğer yasal düzenleme 1927 tarihli "İş Kanunu Layihası"dır. 12. maddede "Her müessese ehemmiyetine ve çalıştırdığı amele miktarına göre tanzim kılınacak talimatnameye tevfikân alat-ı tahlisiye, teskere, dispanser, hastane, ecza-yı tıbbiye dolabı, eczane gibi vesait-i sıhhiyeden tamamını veya bir kısmını tesis ve ihzara ve lüzümüne göre tabib, eczacı, hasta bakıcı gibi memurin ve müstahdem-ini sıhhiye tavzif etmeye mecburdur. Birbirine yakın olan müesseselerin birleşerek bu tedabiri müştereken ittihaz eylemeleri caizdir." denilerek işyeri hekimi uygulamasının altı çizilir. (Gülmez, 1983: 336)

1927 "İş Kanunu Layihası" kapsamında Amele Teali Cemiyeti de bir kanun layihası hazırlar. Layihanın 6 maddeden oluşan ve hastalıklarla ilgili 10. Bölümünün 4. maddesinde "Şehir ve kasabalardan uzak bulunan ve elliden fazla işçi çalıştıran müesseseler, fabrikalar, imalathaneler veya maden civarında amelenin miktarıyla mütenasip olan bir hastane tesis etmeğe ve bir daimî hasta bakıcı, diplomalı eczacı ile tabip bulundurmağa mecburdurlar." ifadesiyle işyeri hekimi uygulamasına değinilir. (Gülmez, 1983: 296-297)

Hiçbiri hayata geçmeyen, yani taslak halinde kalmış yasal düzenlemelerin ardından, Cumhuriyet döneminde işyeri hekimliği uygulamasını zorunlu hale getiren ilk düzenleme daha önce de ifade edildiği gibi 6 Mayıs 1930'da yayınlanarak yürürlüğe giren 1593 sayılı "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"dur. Kanunun 180. maddesinde "Devamlı olarak en az elli işçi çalıştıran bütün iş sahipleri, işçilerinin sıhhi ahvaline bakmak üzere, bir veya müteaddit tabibin sıhhi murakabesini temine ve hastalarını tedaviye mecburdur. Büyük müessesatta veya kaza ihtimali çok olan işlerde tabip daimî olarak iş mahallerinde yahut civarında bulunur. Hastanesi olmayan mahallerde veya şehir ve kasabalar haricinde bulunan yerlerdeki iş müesseseleri bir hasta odası ve ilk yardım vasıtalarını ihzar ederler. Yüzden beş yüze kadar daimî amelesi olan müesseseler bir revir mahallî beş yüzden yukarı amelesi olanlar yüz kişiye bir yatak hesabıyla hastane açmağa mecburdurlar." denilerek zorunlu işyeri hekimliği uygulamasının yasal dayanağı ifade edilmiş olur. (Makal, 1998: 343-344)

6.Şirket-i Hayriye'nin Hekimleri

Türkiye'de zorunlu işyeri hekimi uygulamasının kökenine dair bu genel çerçevenin ardından Şirket-i Hayriye bünyesinde işyeri hekimi uygulamasının geçmişine veya kökenine bakmak gerekir. Bu bağlamda Şirket-i Hayriye'nin imtiyaz fermanından, hükümetle yaptığı mukavelenameye, şartnameye, nizamnameye, dâhili nizamnameye ve tekaüt sandığı nizamnamelerine kadar idari ve çalışanlarla ilgili düzenlemeler incelendiğinde, şirket bünyesinde zorunlu işyeri hekimi uygulamasına dair herhangi bir hükme rastlanamamıştır.⁵

⁵ Şirket-i Hayriye mevzuatı için şu kaynaklara bakılabilir: Boğaziçi, *Şirket-i Hayriye, Tarihçe, Salnâme* (1330/1914), İstanbul: 180-219. Osman Nuri Ergin (1995), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul: İBB Yayını, 2288-2335. Koraltürk, 2007, 179-182, 197-204. "Şirket-i Hayriye Müstahdemine Mahsus Tekâüt Kararnamesi", *Sicilli-i Kavanini*, Cilt 11, 378-380. *Şirket-i Hayriye Me'm Şirket-i Hayriye Me'murin ve Müstahdemine Mahsus Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*, Sabah Matbaası, İstanbul 1330. *Şirket-i Hayriye Me'murin ve Müstahdemine Mahsus Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1340. *Şirket-i Hayriye Memur ve Müstahdemlerine Mahsus Yardım Sandığı Cemiyetinin*

XIX. yüzyılda ve erken XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kurulu bulunan çeşitli şirket ve kurumların çalışanlarına sağlık, sosyal yardım ve emeklilik gibi konularda imkânlar yaratmak amacıyla teavün ve tekaüt sandıkları kuruldu. (Özbek, 2006: 73-74) Bunların bazılarının tıpkı faaliyet konusu itibariyle Şirket-i Hayriye'nin bir benzeri olan Haliç Vapurları Şirketi'nin olduğu gibi "şirket tabibi" yani işyeri hekimi istihdam ettikleri de bilinir.⁶ Dolayısıyla Şirket-i Hayriye dışındaki şirket ve kurumların da işyeri hekimi istihdam ettikleri, bu uygulamanın Şirket-i Hayriye'ye özgü veya münferit bir uygulama olduğu söylenemez. Yasal bir zorunluluk olmamakla birlikte kurumsal işletmelerin gerek işe alma sürecinde gerek işte çalışanlarının sağlık durumlarını daha yakından takip etmek amacıyla yani şirket çıkarları için bu uygulamaya başvurduğu söylenebilir.

Nitekim Şirket-i Hayriye'nin de 1910'lardan itibaren, herhangi bir yasal zorunluluğu olmamakla birlikte bünyesinde bir hatta aynı zamanda birden fazla hekim istihdam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda "Şirket-i Hayriye Başhekimliği"nin ve Hasköy Tersanesi kastedilerek "Şirket-i Hayriye Fabrika Hekimliği"nin ihdas edildiği bilinmektedir. Şirket-i Hayriye'de istihdam edilen hekimlerin hastalık ve kaza hallerinde işyerinde ve gerektiğinde evlerine giderek çalışanlara tıbbi hizmet sundukları, yani Şirket-i Hayriye'nin işyeri hekimi uygulamasında bulunduğu ileri sürülebilir.

Şirket-i Hayriye bünyesinde kimlerin hekimlik yaptığına gelince, uzun yıllar sertabip yani başhekim olarak şirkette çalışmış olan Ali [Çalımlı] Paşa'nın 1914'de, Dr. Refik [Tanberk]'in ise 1925'te şirkette tabib-i sani olarak çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır.⁷ Bu iki hekimin yanı sıra, Ali Paşa'nın ardından sertabiplik de yapan Dr. Neş'et [Usman], Dr. B. Kemal, Dr. Necati Ballı ve Dr. Şerafettin'in de Şirket-i Hayriye'nin hekimleri arasında bulunduğunu belirtmek gerekir.

7.Hasta Kayıt Defterleri

Çalışmanın bu aşamasında araştırmanın ana kaynağı olan mezuniyet ve hasta kayıt defterlerinden söz etmekte yarar vardır. Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Arşivi'nde bulunan defterlerden "mezuniyet" konulu kayıtları içeren defterlerde, adından da anlaşılacağı üzere ilgili kişilerin ne gerekçe ile ve ne kadar süreyle, hangi tarihler arasında izin kullandıkları yazılıdır. Bu defterlerde hastalık kaynaklı yani raporlu olunan günlere dair de kayıtlar vardır. 1929-1935 yıllarını kapsayan Tayfalar, Birinci Makinistler, İkinci Makinistler, Memur ve Gişe

Nizamnamesi (1936), İstanbul: Ekspres Basımevi. 1888 tarihli şartnamenin 4. maddesinde, çalışanların hem emeklilikleriyle hem de sağlık imkanlarıyla ilgili olarak "Şirket istihdam edeceği memurların azil ve nasbları ve hakkı-ı tekaide mazhariyetleri ve ailelerinin maaşa nailiyetleri hakkında işbu şartnamenin tarih-i tasdikinden itibaren bir sene zarfında bir nizamname tanzim ve Hükümet-i seniyyenin nazar-ı tesvibine arzeyecek ve memurin ve müstahdeminden Dersaadet'te meskeni olmayıp esna-yı hizmette hasta olanların tedavisi için hastane ittihaz edeceği gibi bir kaza vukuunda muhtac-ı iane olanlara ve hüsn-i hizmetle mükafata kesb-i istihkak edenlere verilmek için hesabat-ı seneviyyesinde münasib miktar akçe tefrik edecektir." ifadesi yer alır. Bu maddeden hareketle şirket bünyesinde bir revirin oluşturulması düşüncesinin gündeme geldiği söylenebilir.

⁶ Haliç Vapurları Şirketi Memurinin Muavenet-i Tıbbiye ve Teavün Sandığı Nizamnamesi'nin 2. maddesinde "Muavenet-i tıbbiye sandığı müdürünün taht-ı emrinde bulunan ve meclis-i idare tarafından nasb ve tayin kılınan Haliç Vapurları Şirketi Tabibi' unvanını haiz şahadetnameli bir tabip tarafından idare olunacak ve memurin ve müstahdemini tedavi ettirerek onlara lazım gelen edviyyeyi ihzar edecektir. Şirket tabibi muavenet-i tıbbiyyenin bilcümle umur-ı idaresine ait hususat için müdüriyete malumat verecektir." denilmektedir. (Ergin, 1995, 2389)

⁷ Şirket bünyesinde istihdam edilen hekimlerin varlıklarını maaş bordrolarından öğrenmek mümkündür. Örneğin Mart 1933 Maaş Bordrosuna göre Dr. Ali [Çalımlı] Paşa 140 lira aylık ücretle sertabip, 60 lira aylık ücretle Refik Bey ise tabip olarak kayıtlıdır. Aynı bordroda İşletme Müdürü Sadi Akant'ın maaşı 249 lira olarak ifade edilmektedir.

Memurları ve İdare-i Merkeziye ve Hasköy Fabrikası çalışanlarına ait beş adet mezuniyet defteri vardır.

Bu defterlerin yanı sıra 1936-1945 yıllarına ait kayıtları içeren ve “hastalar” defteri olarak isimlendirilen beş deftere daha ulaşılmıştır. Bu defterlerin “mezuniyet” defterlerinden başlıca farkı, yalnızca hastalık ve sağlık sorunları nedeniyle alınan izin ve rapor kayıtlarını içermesidir. Bu defterlerin Memurlar 1, Memurlar 2, Yağcılar-Ateşçiler-Kömürcüler, İskele Çımacıları-Tathirat Kamarotları-Sancakdarlar ve Hasköy Fabrikası Amelesi için ayrı ayrı düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu defterlerin, mezuniyet defterlerinin devamı niteliğinde olduğu söylenebilir.

Bu 10 defterden ikisinde yani *Şirket-i Hayriye Hasköy Fabrikası Amelesi Hastalar Defteri ve Şirket-i Hayriye İdare-i Merkeziye ve Hasköy Fabrikası Mezuniyet Defteri*'nden Hasköy Tersanesi çalışanlarının kayıtlarının yer almaktadır ve bu çalışmanın dayandığı veriler bu defterlerden alınmıştır. Dolayısıyla tablo ve şekiller de bu iki deftere dayanmaktadır.

“Hastalar” ve “mezuniyet” defterlerinde kayıtlar benzer biçimde kaydedilmiştir. Buna göre hastalık nedeniyle izin ve rapor alan çalışanın adı, marka yani sicil numarası, işi-görevi sayfanın başında yazılıdır. Hastalık ve rapor kayıtları ise tarih, kısaca hastalık veya sağlık sorununun ne olduğunun ifade edilmesi, hastalığın türüne göre Şirket-i Hayriye hekimleri dışında bir başka uzman hekime veya hastaneye sevk gerçekleşmişse onun kaydedilmesi, izinli ve raporlu kabul edildiği sürenin ifade edilmesi ve son olarak bütün bu durumu Şirket-i Hayriye adına bir anlamda onaylayan Şirket-i Hayriye hekiminin yani bir anlamda iş yeri hekiminin ilgili raporuna atıf yapılır.

Bu defterlerdeki vaka kayıtlarının Hasköy Tersanesi çalışanlarının sağlık profillerini temsil kabiliyetine veya bu defterlerin ve dolayısıyla kayıtların tarihsel belge olarak değerine gelince, bu defterlere bütün sağlık sorunlarına dair vakaların eksiksiz kaydedildiği söylenemez. Gerek dosya bazında gerek defter bazında işçi sicil kayıtları incelendiğinde kimi işçilerin bazı sağlık sorunlarının bu defterlere yansımadağı görülür. Ayrıca az sayıda da olsa Hasköy Tersanesi çalışanın örnek başlarına gelen iş kazaları gazetelere de haber olarak yansır.⁸ Dolayısıyla bu defterlerin eksiksiz bütün vakaları içerdiği söylenemez. Ancak özellikle vakalar sınıflandırıldığında bu defterlerde yer alan kayıtların Hasköy Tersanesi çalışanlarının sağlık profillerine dair, özellikle iş kazalarına ilişkin durumu yansıtmaya kabiliyeti olduğu söylenebilir.

Defterlerde bulunmayan ancak Hasköy Tersanesi çalışanlarının profillerini görmek için önem taşıyan bazı bilgilere de işaret etmekte yarar vardır. Buna göre işçi sicil dosyalarının bazılarında öğrenildiğine göre hastalık nedeniyle izinli ve raporlu olan çalışanlara “istirahat yevmiesi” adı altında yarım yevmiye ödeme yapılmaktadır. Tedavi giderlerinin de Şirket-i Hayriye tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu yarım yevmiye ödeme yapılması uygulamasının kazanın veya zehirlenmenin işyerinde gerçekleşmesi halinde de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ Örneğin 17 Ekim 1932 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre marangoz Yakup Usta, kızakta duran bir geminin üstünden dengesini kaybederek düşer ve belini kırar. Balat Musevi Hastanesi'ne kaldırıldığı söylenen Yakup Usta'nın defterlerde diğer sağlık sorunlarına dair kayıtlar yer almasına karşın bu vakanın kaydı yer almaktadır. Aynı gazetenin 2 Mart 1938 tarihli nüshasında ise bekçi İsmail Yavuz'un odun keserken makineye elini kaptırdığı, beş parmağının kesildiği ve hastaneye kaldırıldığı haberi yer alır. 13 Ekim 1943 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde ise 74 numaralı vapurun kazan tamiri sırasında elektrik çarpması sonucu 14 yaşındaki Muhiddin Aksoy'un hayatını kaybettiği yazar. Bu iki olaydan ilkinin mağduru olan İsmail Yavuz'un defterlerde diğer sağlık sorunlarına ilişkin kayıtlar yer alırken gazeteye yansıyan olayın kaydı yer almaz. İkinci vakada hayatını kaybeden çırağın ise hiçbir sağlık kaydı defterlerde yer almaz. Bu genç işçinin geçici işçi olması muhtemeldir.

8.Hastalar-Hastalıklar

Bu defterlerdeki kayıtlardan Hasköy Tersanesi çalışanları arasında meslek hastalıkları ve daha çok iş kazalarının izi sürülmeye çalışılmaktadır. Ancak yeri gelmişken bu iki kavramın arasındaki ayrıma da vurgu yaparak mevzuatta ilk kez 1945'ten itibaren yer aldığını, dolayısıyla bu çalışmanın kaynağını oluşturan Hasköy Tersanesi çalışanlarının hastalık kayıtlarının tutulduğu yıllarda mevzuatta henüz bu iki kavramın yer almadığını ifade etmek gerekir.⁹

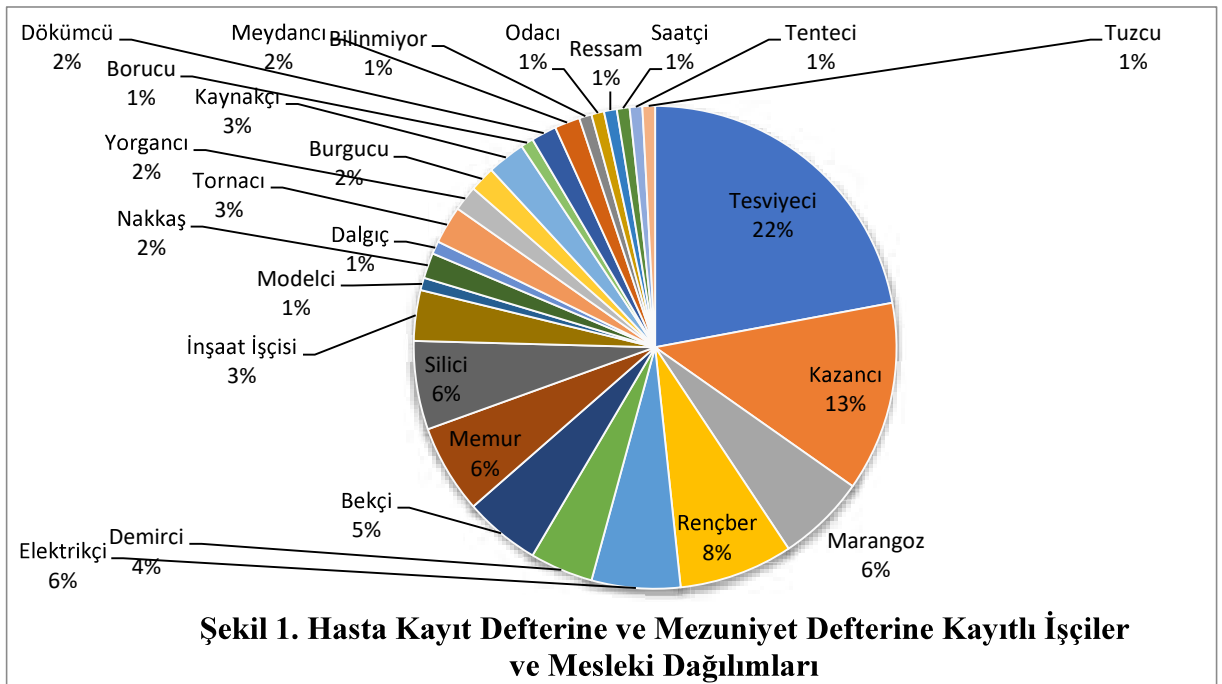
İki defterlerde toplam 118 işçinin hastalık ve sağlık sorunları ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu 118 işçinin tersanede ne işler yaptıklarına, yani mesleklerine göre dağılımına bakıldığında %22'sinin tesviyeci, %13'ünün kazancı, %8'inin rençper olduğu görülmektedir. Akabinde her biri %6'lık paya sahip olan marangozlar, elektrikçiler, siliciler ve memurlar gelmekte; bekçilerin %5'lik, demircilerin %4'lük paya sahip oldukları anlaşılmaktadır. İnşaat işçilerinin, tornacıların ve kaynakçıların meslek grupları olarak her birinin %3'lük, nakkaşlar, yorgancılar, burgucular, dökümcüler ve meydancıların %2'lik; modelci, dalgıç, borucu, odacı, ressam, saatçi, tenteci ve tuzcuların %1'lik payı vardır. Bir hastanın ise mesleğinin ne olduğu belirtilmemiştir.¹⁰ (bkz. Tablo 1-Şekil 1)

İki defterde 118 işçiye ait toplam 294 vaka kaydı bulunmaktadır. (bkz. Tablo 2) Bu vakaların, Hastalıkların Uluslararası Sınıflaması'na göre (ICD-10) 13 ana grupta toplandığı görülür. Bu 294 vakanın %22'sinin “Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları”, % 16'sının “Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklar”, %10'unun “Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları”, %9'unun “Sindirim Sistemi Hastalıkları”yla ilgili oldukları, “Kas İskelet Sistemi ve Bağ Dokusu Hastalıkları” ve “Solunum Sistemi Hastalıkları”nın %8'er paya sahip olduğu, “Deri ve Derialtı Dokunun Hastalıkları”nın %5 ve geri kalan hastalık türlerinin her birinin ise %5'in altında paylarının olduğu anlaşılmaktadır. (bkz. Şekil 2)

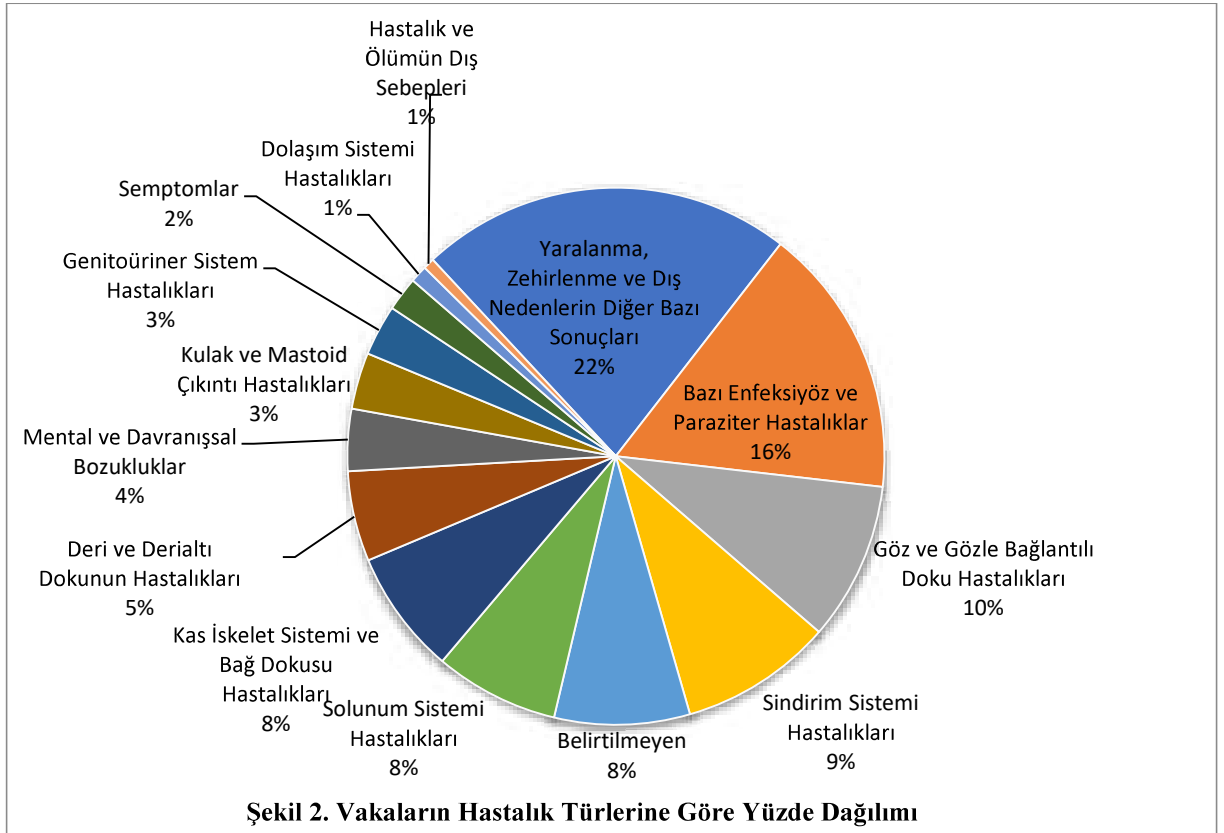
⁹ İş kazası ilk kez 27 Haziran 1945'de TBMM'de kabul edilen İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu'nda “İş kazası, sigortalının aşağıdaki hal ve durumlardan birinde vuku bulan ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedence veya ruha arızaya uğratan olaydır: a) Sigortalının işyerinde bulunduğu sırada; b) İşveren veya vekili tarafından yürütülmekte olan iş dolayısıyla; c) Sigortalının işyerinde can kurtarmak için veya işverenin, yahut işyerinin veya yürütülen işin çıkarına ve faydasına çalıştığı sırada; 3008 sayılı İş Kanunu'nun 40'ncü maddesine göre günlük iş süresi içinde sayılması gereken zamanlarda” ve meslek hastalıkları ise “Sigortalının çalıştırıldığı işin mahiyetine göre tekrarlanan bir sebep veya için yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya daimi hastalık veya sakatlık halleridir.” şeklinde tanımlanır. İki kavram arasındaki ayrımın neredeyse bu kanuna kadar bilinmediğini söylemek mümkündür. Örneğin iş kazaları üzerine bir kitap yazan Dr. M. İsmail Gümüşel kitabının girişinde iş kazalarını “iş esnasında işten mütevellit ve birdenbire tahassul eden hadisatı maraziye” olarak tanımlanırken, meslek hastalıkları yerine “mesleki kazalar” terimini kullanır ve “her bir meslekte diğerlerinden daha çok vuku bulan ve bazen yalnız o meslek ve sanat erbabı arasında görülen kazalar” şeklinde tanımlar. (Gümüşel,1939, 7) Burada “sıklık” vurgusu ile meslekten kaynaklanan risk anlaşılmaktadır. Ancak kaza ile hastalık arasında çok net bir ayrım olduğu malumdur. Gümüşel ya bu ayrımı gerçekten bilmemektedir ya da bilinçli olarak bu ifadeyi kullanmaktadır. Bilinçli kullanmasının nedeni ne olabilir diye düşünüldüğünde şunlar akla gelmektedir: Kazanın ortaya çıkmasında maruz kalan kişinin hata ve ihmali gibi kusurları rol oynaya bilir yani iş kazası kavramında insan unsuru etken olabilir. Dolayısıyla kazanın mağduru aynı zamanda nedeni de olabilir. Bu da işverenin lehine değerlendirilebilir. Hastalık ise kendiliğinden ve insan unsurunun kazaya göre daha az etken olduğu hatta edilgen olduğu bir şeydir. Belli mesleklerde vakaca yoğunlaşan belli hastalıkları o mesleklerden kaynaklanan “meslek hastalığı” olarak nitelermemek yine sorumluluğu çalışanlara yüklemek niyetinin bir parçası olabilir.

¹⁰ Hasköy Tersanesi'ndeki iş süreçleri ve bu süreçlerde çeşitli mesleklerden işçilerin rollerini tasvir etmesi açısından 1937 yılında *Yarımay Mecmuası*'nın 15 Nisan 1937 tarihli 53. sayısında yayınlanmış olan Sabih Alaçam'ın “Şirket-i Hayriye Tezgâhlarında Neler Gördüm?” başlıklı makalesi önem taşır.

Tablo 1. Hasta Kayıt Defterine ve Mezuniyet Defterine Kayıtlı İşçiler ve Mesleki Dağılımları	
Meslek	İşçi Sayısı
Tesviyeci	26
Kazancı	15
Rençber	9
Marangoz	7
Elektrikçi	7
Memur	7
Silici	7
Bekçi	6
Demirci	5
İnşaat İşçisi	4
Tornacı	3
Kaynakçı	3
Nakkaş	2
Yorgancı	2
Burgucu	2
Dökümcü	2
Meydancı	2
Modelci	1
Dalgıç	1
Borucu	1
Odacı	1
Ressam	1
Saatçi	1
Tenteci	1
Tuzcu	1
Bilinmeyen	1
Toplam	118

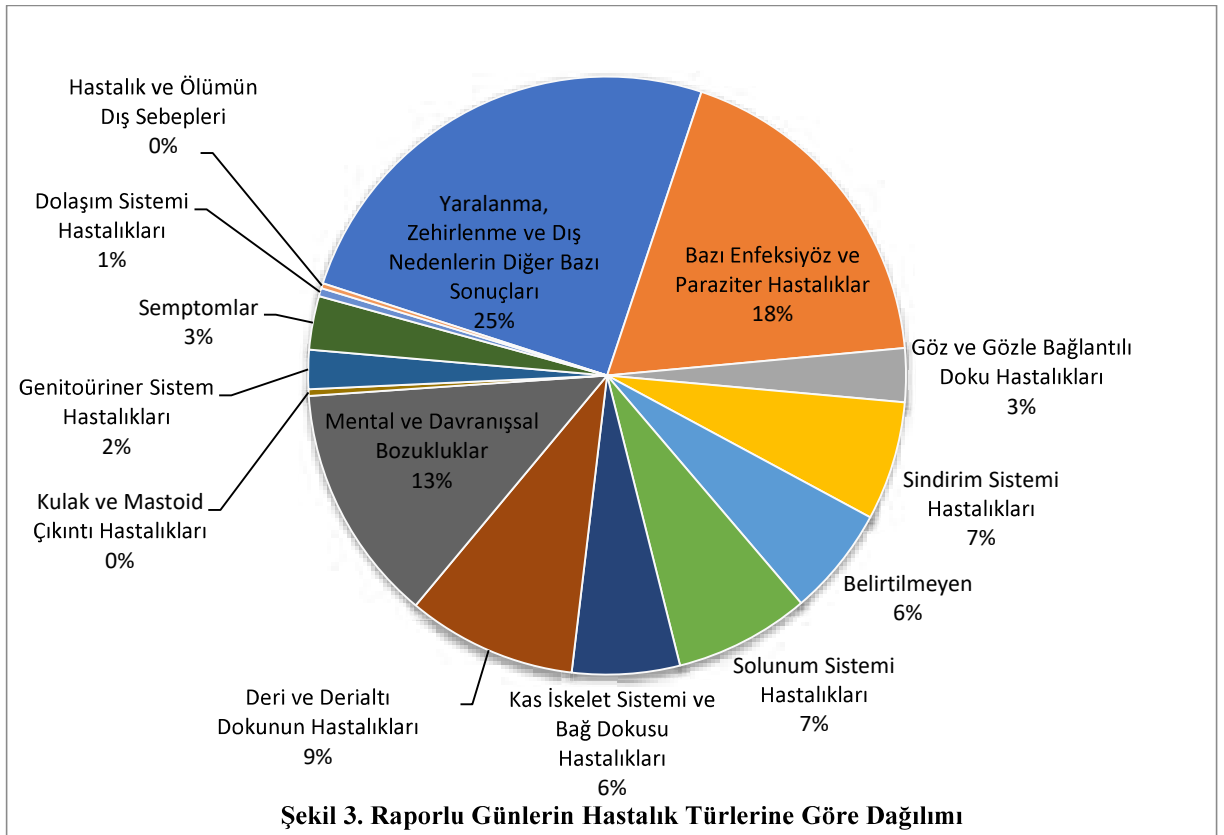

Tablo 2. Hastalık Türlerine Göre Vaka ve Raporlu Gün Sayısı			
Hastalık Türleri	Toplam Vaka Adedi	Toplam Raporlu Gün Sayısı	
Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları	66	285	
Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklar	48	209	
Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları	28	33	
Sindirim Sistemi Hastalıkları	27	73	
Belirtilmeyen	24	67	
Solunum Sistemi Hastalıkları	22	83	
Kas İskelet Sistemi ve Bağ Dokusu Hastalıkları	22	66	
Deri ve Derialtı Dokunun Hastalıkları	16	104	
Mental ve Davranışsal Bozukluklar	11	146	
Kulak ve Mastoid Çıkıntı Hastalıkları	10	4	
Genitoüriner Sistem Hastalıkları	9	24	
Semptomlar	6	33	
Dolaşım Sistemi Hastalıkları	3	5	
Hastalık ve Ölümün Dış Sebepleri	2	3	
Toplam	294	1135	

8.1.Hastalıklara Göre Raporlu Gün Dağılımı

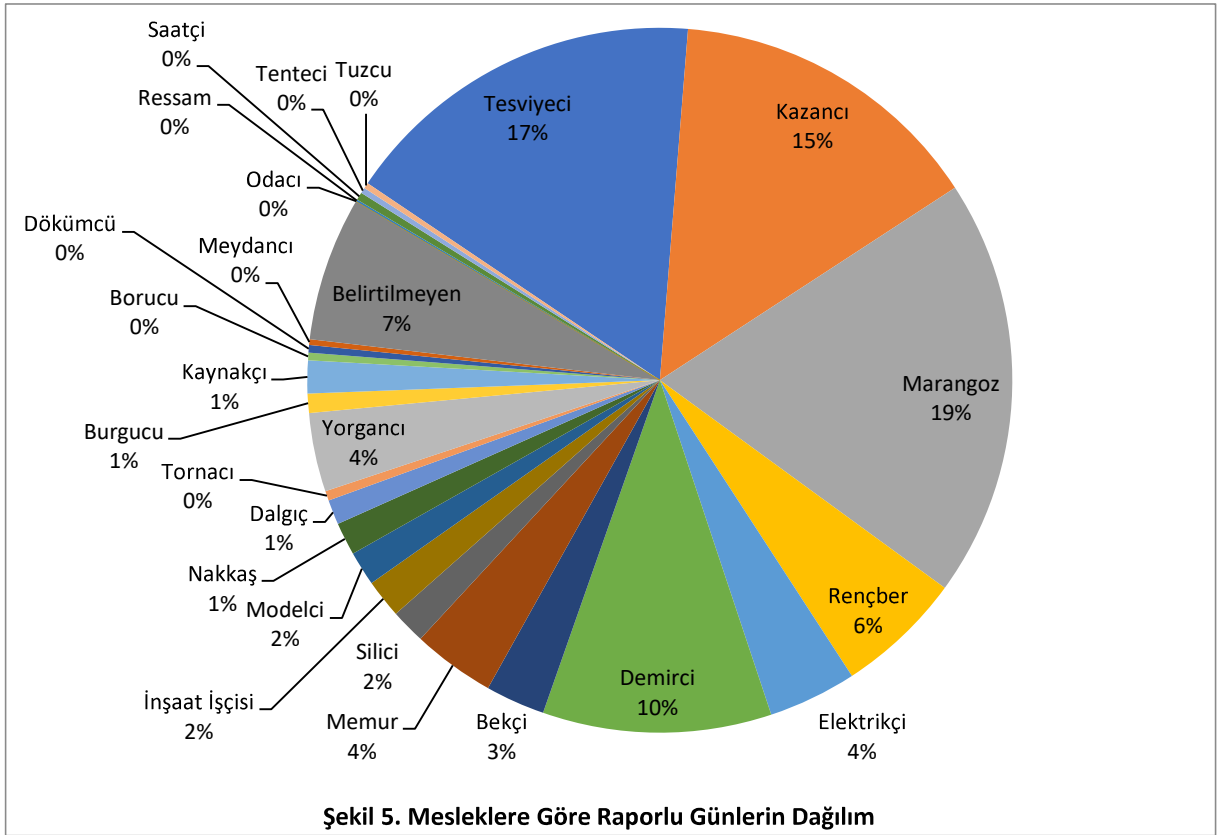
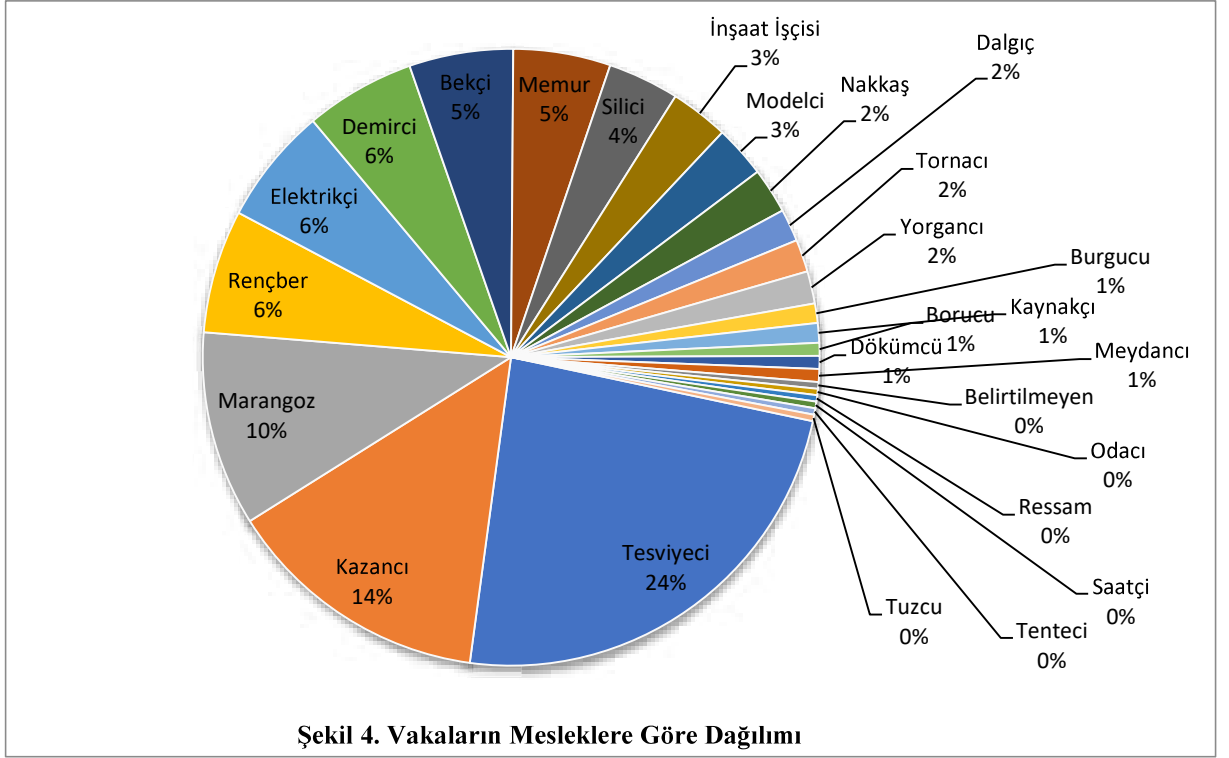
Vakaların yanı sıra, bu vakalardan kaynaklanan toplam 1135 raporlu gün kullanımı vardır. Bazı hastalık türlerinde vaka oranına yakın oranda rapor kullanımının söz konusu olduğu, bazı hastalık türlerinde ise bunun söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin vakalar içinde en büyük paya sahip olan “Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları”ndan kaynaklanan raporlu gün kullanımını %25’lik payı ile ilk sırada yer alır. Bu başlık altında toplanan ve çoğu iş kazası niteliğindeki vakaların, çalışanın evde veya hastanede yatarak tedavisini gerektiren türde sorunlar olmasıyla doğrudan ilgisi olduğu düşünülebilir. Bir başka örnek, vaka olarak %5’lik bir paya sahip olan “Deri ve Derialtı Dokunun Hastalıkları”ndan kaynaklanan raporlu gün sayısı toplam raporlu gün sayısının %9 oranındadır. Keza “Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklar”, “Solunum Sistemi Hastalıkları”, “Sindirim Sistemi Hastalıkları”, “Kas ve İskelet Sistemi ve Bağ Dokusu Hastalıkları” gibi hastalıkların toplam vaka içindeki payları ile toplam raporlu gün içindeki payları birbirlerine yakın seviyelerdedir. Bu da, söz konusu hastalıklardan muzdarip işçilerin çoğunun tedavi sürecinde raporlu olduklarını göstermektedir. Ancak örneğin göz gibi hayati bir organı ilgilendiren sorunların toplam vaka içindeki payı %10 iken, bu sorunlardan dolayı kullanılan raporlu günlerin toplam raporlu günlere oranının %3 ile sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Daha somut açıklamak gerekirse, “Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları” olarak sınıflandırılan vakaların önemli bir bölümünün göze yabancı bir cismin kaçmasından ibaret olduğu söylenebilir. Bu gibi durumlarda işçiye müdahale edildiği, ancak her zaman rapor verilmediği görülür. Bu bağlamda defterlere yansımayan ancak işçi sicil dosyalarındaki belgelerden öğrenildiğine göre 1930’ların sonlarına doğru işçilerin gözlerini yabancı cisimlerden korumak üzere önlem olarak gözlük kullanılmalarının zorunlu hale getirilmesi önerilir. (bkz. Şekil 3)

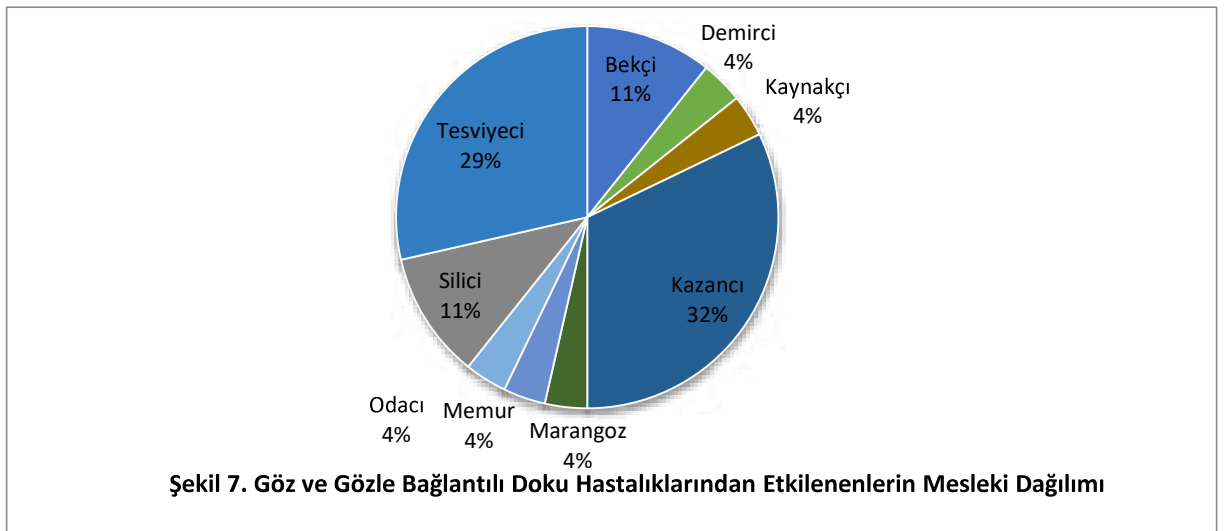
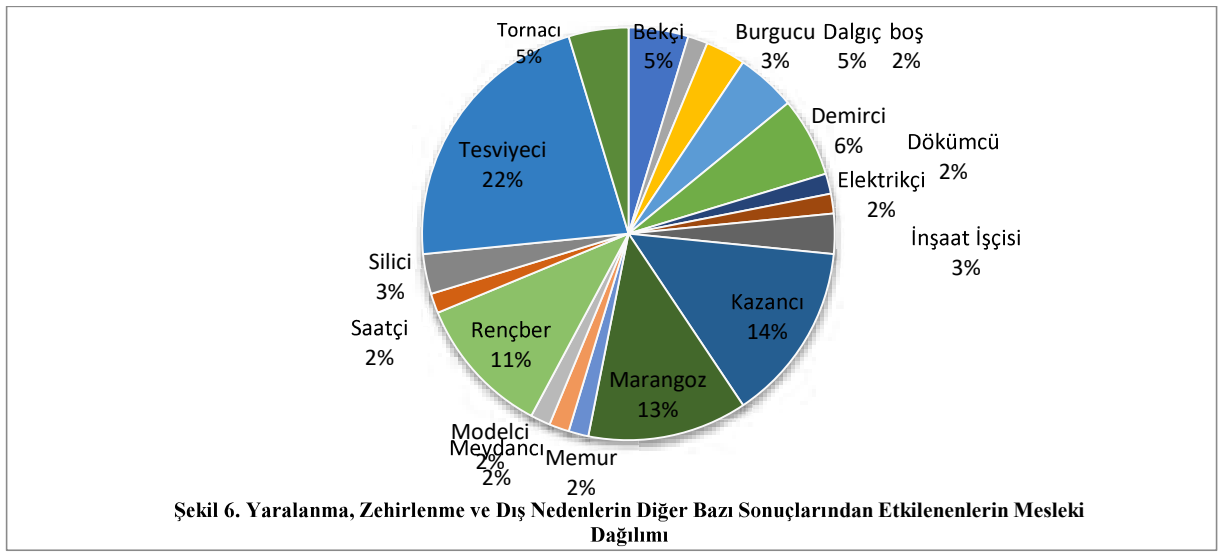
8.2. Riskli Meslekler

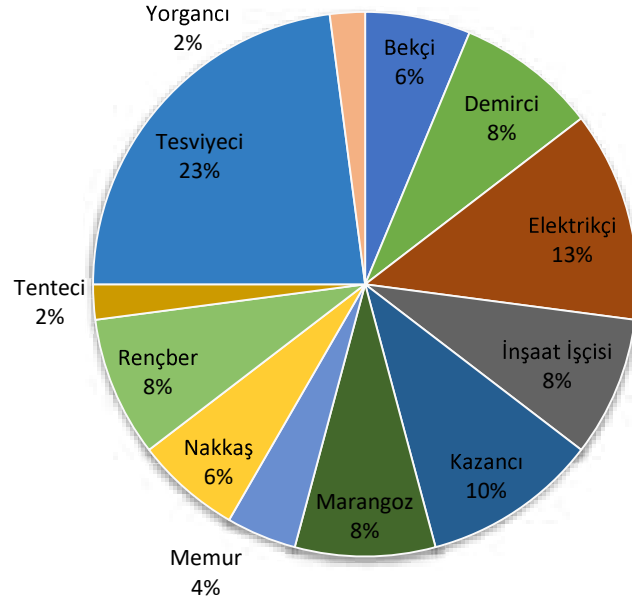
Vaka ve raporlu günlerin hastalık türlerine göre dağılımının ardından bu hastalıklardan en çok hangi meslekte işçilerin etkilendiğine bakmak gerekir. (bkz. Tablo 3) Başka bir ifadeyle vakaların mesleklere göre dağılımına bakılacak olursa, tesviyecilerin %24, kazancılarının %14, marangozların %10, demirci, elektrikçi ve rençberlerin %6'lık, geri kalan mesleklerin ise %5 ile %1 arasında değişen paylara sahip oldukları anlaşılır. Bu tablodan tesviyeci, marangoz ve kazancılarının tersane çalışanları arasında en çok risk altında bulunan mesleklerin başında geldiği söylenebilir. (bkz. Şekil 4) Vaka sayısının yanı sıra raporlu günlerin sayısı da bu eğilimi destekler niteliktedir. Buna göre 1135 raporlu gününün %19'u marangozlar, %17'si tesviyeciler ve %15'ini kazancılar kullanmıştır. (bkz. Şekil 5)

Tablo 3. Vakaların ve Raporlu Günlerin Mesleklere Göre Dağılımı		
Meslek	Vaka Sayısı	Raporlu Gün Sayısı
Tesviyeci	70	191
Kazancı	41	165
Marangoz	30	218
Rençber	19	66
Elektrikçi	18	46
Demirci	17	119
Bekçi	16	31
Memur	15	43
Silici	11	18
İnşaat İşçisi	9	20
Modelci	8	18
Nakkaş	7	17
Dalgıç	5	13
Tornacı	5	5
Yorgancı	5	41
Burgucu	3	10
Kaynakçı	3	17
Borucu	2	4
Dökümcü	2	4
Meydancı	2	3
Belirtilmeyen	1	75
Odacı	1	0
Ressam	1	1
Saatçi	1	4
Tenteci	1	3
Tuzcu	1	3
Toplam	294	1135

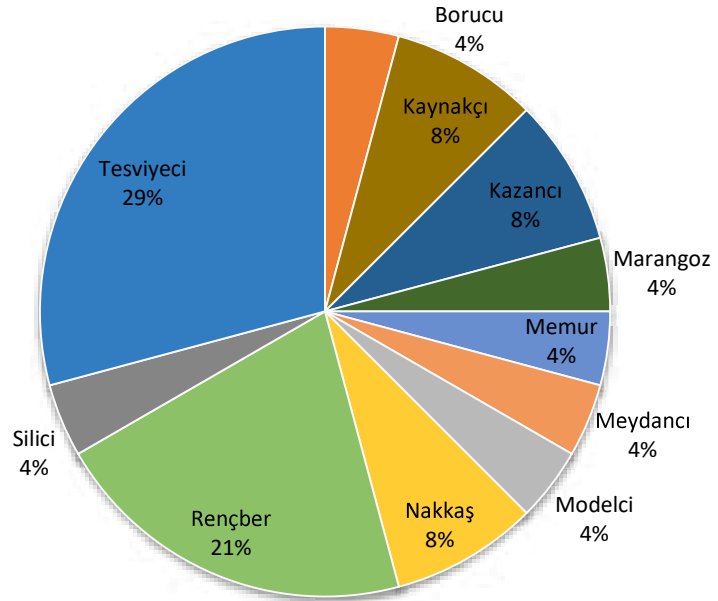

Tersane işçilerinin en çok maruz kaldıkları hastalıklar ve bunlardan en çok hangi meslek mensuplarının etkilendiklerini, bundan dolayı raporlu sayıldıklarını ifade ettikten sonra, meslekler ve hastalıklar arasındaki ilişkiye biraz daha yakından bakmakta yarar vardır. Buna göre vaka toplamının yaklaşık %60'ını oluşturan “Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları”, “Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklar”, “Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları” ve “Sindirim Sistemi Hastalıkları”ndan en çok kimlerin etkilendiği araştırıldığında “Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları”nda en çok tesviyeci, marangoz ve kazancının etkilendikleri görülür. (bkz. Şekil 6) “Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları”ndan etkilenenlerin başında da kazancı, tesviyeci ve siliciler gelmektedir. (bkz. Şekil 7) Tesviyecilerin “Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklar”dan ve “Sindirim Sistemi Hastalıkları”ndan da etkilenenlerin başında geldikleri anlaşılmaktadır. (bkz. Şekil 8 ve Şekil 9)

Şekil 8. Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklarından Etkilenenlerin Mesleki Dağılımı

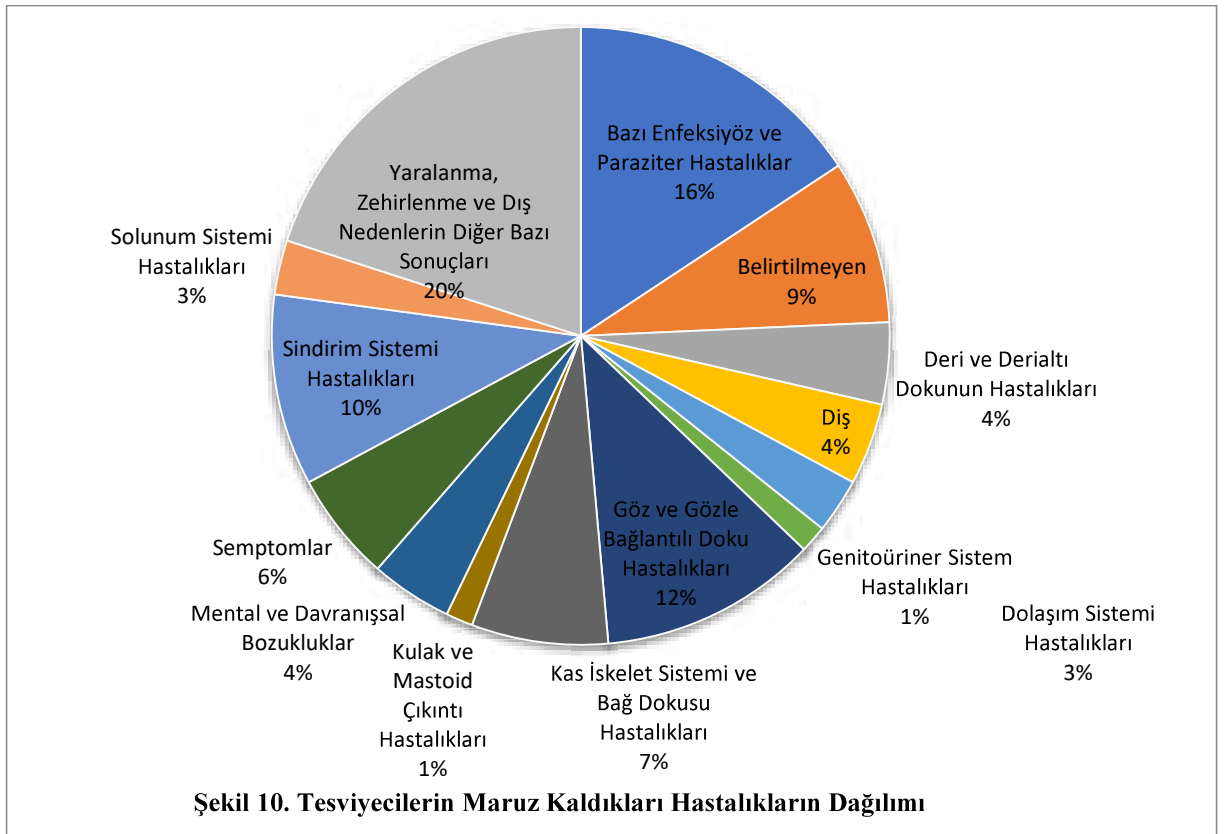

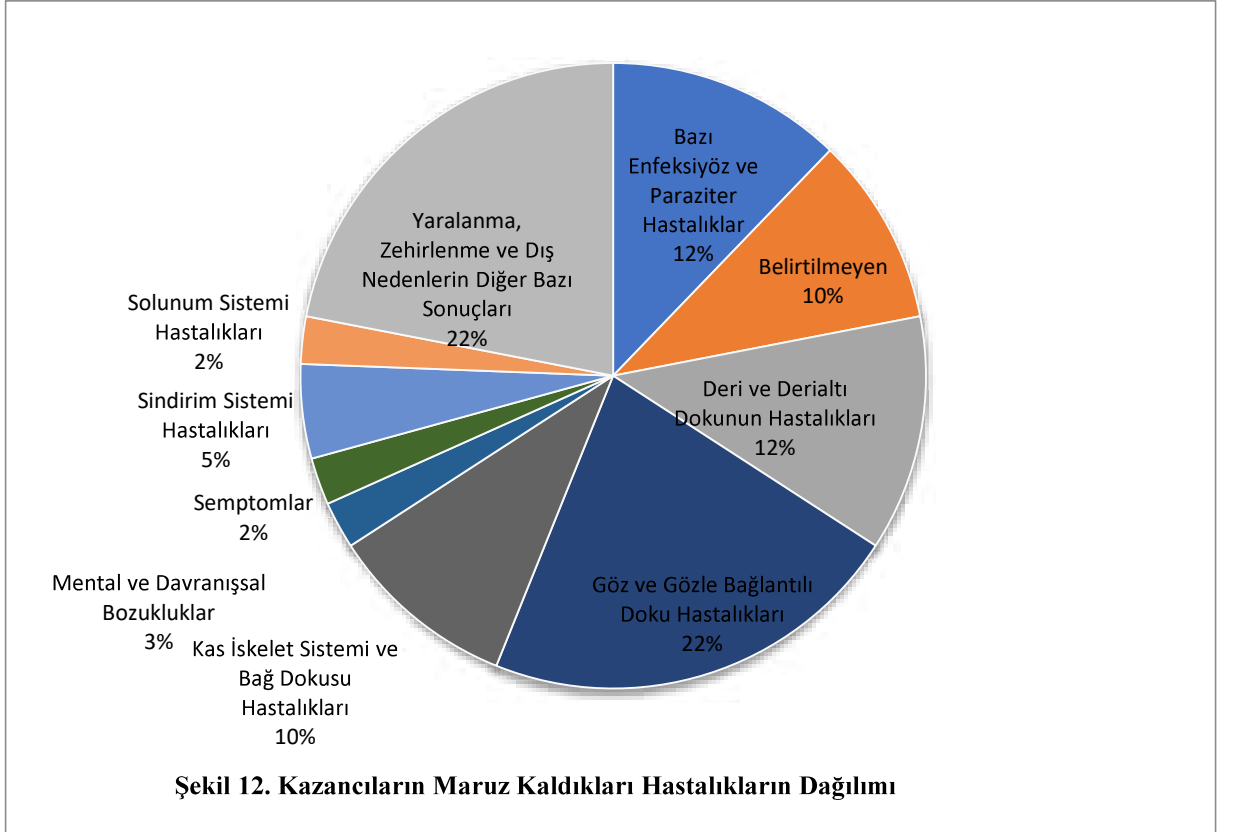
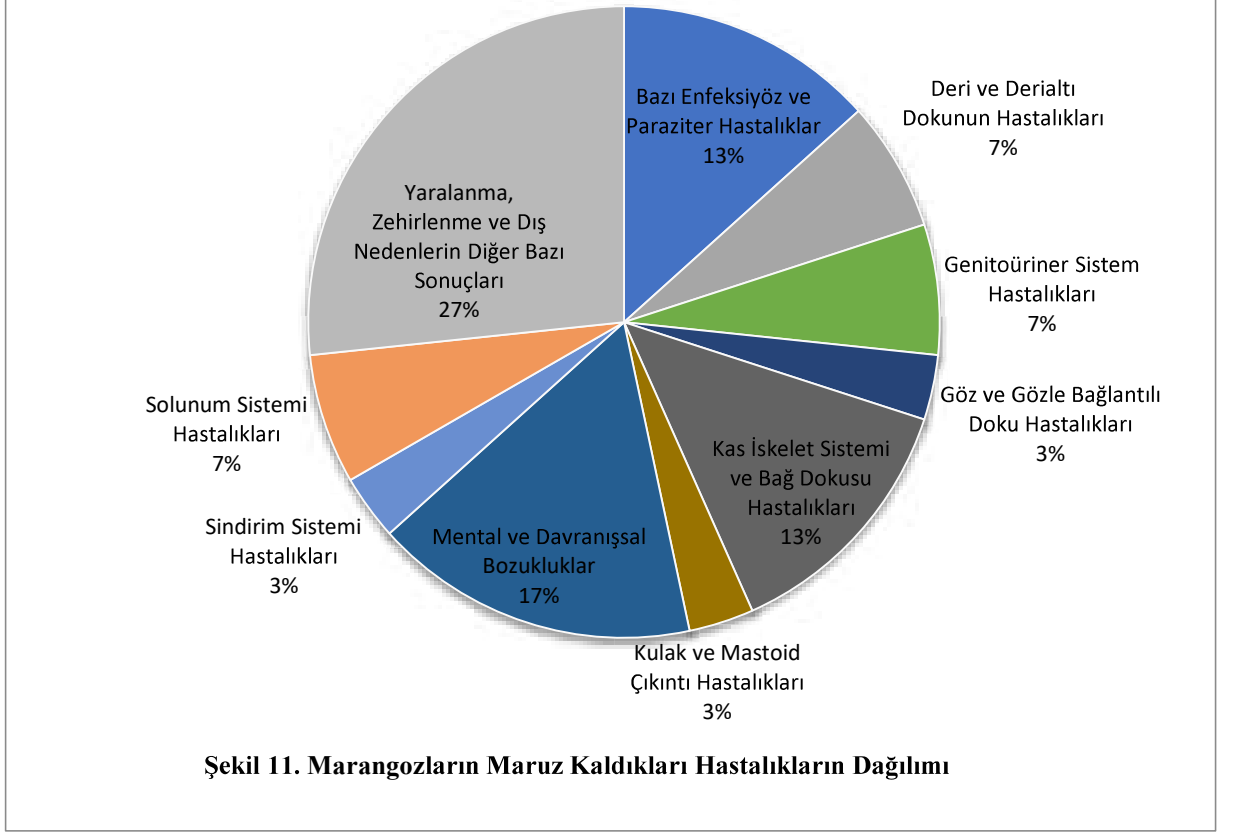
Şekil 9. Sindirim Sistemi Hastalıklarından Etkilenenlerin Mesleki Dağılımı

Bu noktada daha çok sağlık sorunu yaşayan mesleklerin sağlık profillerine daha yakından bakmakta yarar vardır. Bu bağlamda tesviyecilerin maruz kaldıkları hastalıkların başında %23'lük pay ile “Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları”nın başta geldiğini, bunu %16 ile “Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklar”ın, %11 ile “Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları”nın ve %10 ile “Sindirim Sistemi Hastalıkları”nın izlediği görülür. (bkz. Şekil 10)

Marangozlara gelince, onların da maruz kaldıkları hastalıkların başında %27'lik payı ile “Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları”, %17'lik payı ile “Mental ve Davranışsal Bozukluklar”, %13'lük paylarıyla “Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklar” ve “Kas İskelet Sistemi ve Bağ Dokusu Hastalıkları” izler. (bkz. Grafik 11)

Kazancılara gelince “Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları” ve “Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları”nın %22'lik, “Bazı Enfeksiyöz ve Paraziter Hastalıklar” ve “Deri ve Derialtı Dokunun Hastalıkları”nın %12'lik, “Kas İskelet Sistemi ve Bağ Dokusu Hastalıkları”nın ise %10'luk payı bulunur. (bkz. Grafik 12)

8.3.İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları

Vakalardan yoğun olarak etkilenen meslekler ve bu mesleklerin daha çok hangi hastalılardan etkilendiğine dair buraya kadar çizilen tablo, Hasköy Tersanesi çalışanlarının iş kazaları ve meslek hastalıklarına maruz kaldıklarını da gösterir.

Hasköy Tersanesi çalışanlarının hastalık kayıtları içinde hangilerinin iş kazaları olduğu hangilerinin meslek hastalığı olduğu hususuna gelince, kol, bacak, el kırık-çıkık ve ezilmesi, yanığı, çivi batması, bıçkıya el veya parmak kaptırmak, başına veya ayağına ağaç veya metal düşmesinden kaynaklanan “Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlerin Diğer Bazı Sonuçları” şeklinde sınıflanan vakaların hemen büyük bir bölümünün iş kazası olduğu anlaşılmaktadır. Keza göze çapak kaçması gibi nedenlerden dolayı yaşanan vakaların “Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları” olarak sınıflandırılabilmesi ve bunların da iş kazası olduğuna kuşku yoktur. Bu iş kazalarından etkilenen tersane çalışanları içinde en çok risk altında olanların tesviyeciler, marangozlar ve kazancılar olduğunu da belirtmek gerekir. Sayıca ve vaka olarak çok olmamakla birlikte demirci, tornacı, kaynakçı ve dökümcü gibi meslek mensuplarının da iş kazası riski altında olduklarını ifade etmekte yarar vardır. İş kazası olarak nitelendirilebilecek vakaların ve bunlardan dolayı raporlu gün kullanımının toplam vaka ve raporlu günlere oranının ¼ olduğunu da söylemek mümkündür.

Hasköy Tersanesi çalışanlarının karşılaştıkları sağlık sorunları içinde iş kazası olarak nitelendirilebilecek olanları ayırmak daha kolayken, vakaların hangilerinin meslek hastalığı olabileceğini söylemek daha zordur. Bununla birlikte örneğin “Kas İskelet Sistemi ve Bağ Dokusu Hastalıkları” kapsamına giren bel ağrısı vakalarını meslek hastalığı olarak nitelemek mümkündür. “Solunum Sistemi Hastalıkları” arasında yer alan zatürre vakalarının da tersanede işçilerin soğuk ve elverişsiz koşullarda çalışmaları ile ilgili olduğu söylenebilir.

Sonuç

Şirket-i Hayriye, Osmanlı Devleti’nde kurulan ilk anonim şirket ve İstanbul’da faaliyete geçen ilk şehiriçi toplu taşıma işletmesi olarak Türkiye iktisat tarihinde önemli bir yere sahiptir. Filosundaki gemilerin büyük bir bölümü yurt dışında inşa edilmiş olan Şirket-i Hayriye’nin Hasköy’de kurulan tersanesinde genel olarak gemilerin bakım ve onarımları yapılmış, demonte olarak gelen bazı gemilerin montajı ve az sayıda gemi ise bu tersanede inşa edilmiştir. Bu bağlamda Hasköy Tersanesi ise Türkiye’de gemi inşa sanayinin tarihsel olarak gelişiminde önem taşır. Hasköy Tersanesi, bir sanayi kuruluşu olarak çalıştırdığı işçilerin grev ve eylemleriyle Türkiye emek tarihinde de önemli bir yere sahiptir.

Bu makalede Hasköy Tersanesi çalışanlarının 1929-1944 yıllarını içeren kayıtlara dayanarak hastalık ve iş kazalarından oluşan sağlık profilleri çizilmeye çalışılmıştır. Çalışanların sağlık durumlarını yaptıkları işin niteliği yani ağırlığı tersanede çalışma koşullarının önemli ölçüde belirlediği, dolayısıyla bugün olduğu kadar açık tanımlanmış bir meslek hastalığı kavramının söz konusu olmadığı bu dönemde, Hasköy Tersanesi çalışanlarının mustarip oldukları hastalıkların bir bölümünün meslek kaynaklı olduğu söylenebilir. Keza bazı vakaların ise iş kazası niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

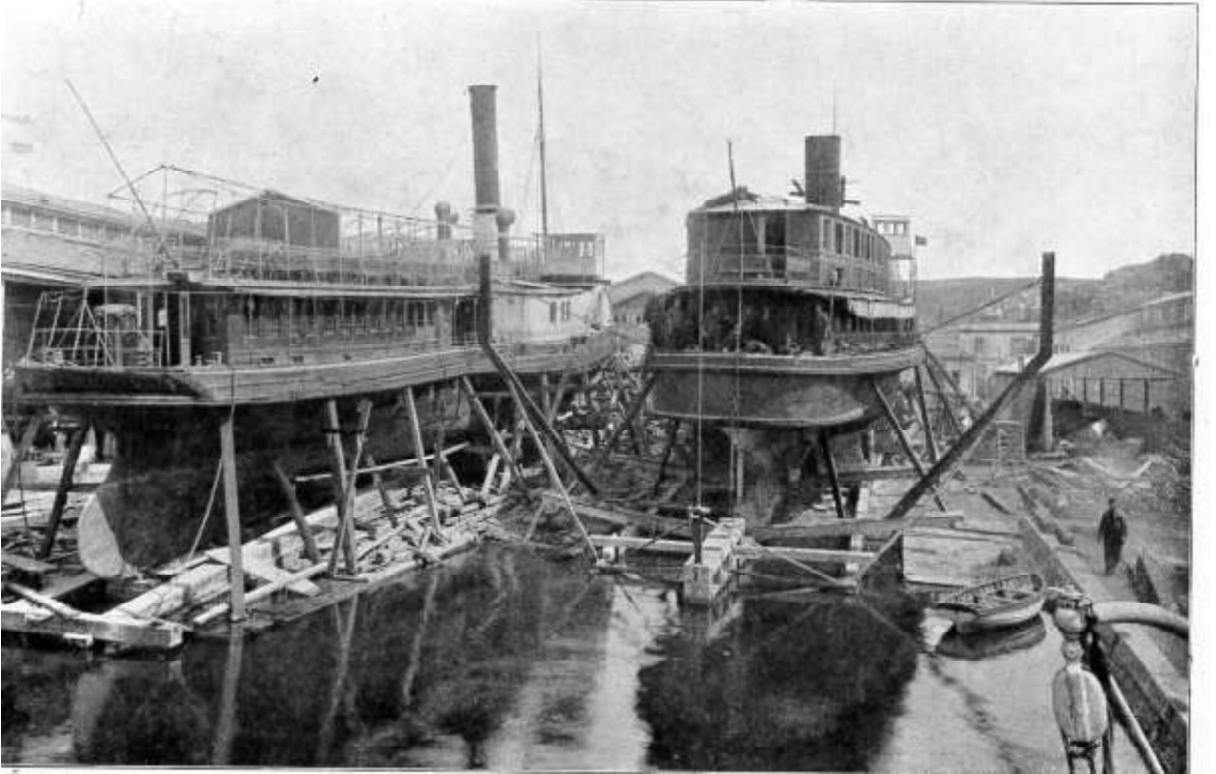
- Anıl, Mustafa Nuri; Merey, Nejdet (1942), *Maden Mevzuatı*, Cilt I- II, İstanbul: Tan Matbaası.
- Boğaziçi, Şirket-i Hayriye, Tarihçe, Salnâme* (1330/1914), İstanbul.
- Cumhuriyet*, (17 Ekim 1932)
- Cumhuriyet*, (2 Mart 1938)
- Cumhuriyet*, (13 Ekim 1943)
- Demir, Ahmet (1967), *Türkiye'de Gemi Yapım Sanayiinde Kuruluş Yeri*, Ankara: AÜSBF Yayını.
- Ergin, Osman Nuri (1995), *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, Cilt 5, İstanbul: İBB Yayını.
- Gülmez, Mesut (1983), *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Ankara: TODAİE Yayını.
- Gümüşel, M. İsmail (1939), *İş Kazaları*, Damga Matbaası.
- Güzel, Şehmuz (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, 803-828.
- Harb-i Umûmi ve Şirket-i Hayriye 1330-1334* (1921), İstanbul.
- İkdam*, (28 Şaban 1326/25 Eylül 1908, Sayı: 5150), 3.
- İkdam*, (29 Şaban 1326/26 Eylül 1908, Sayı: 5151), 3.
- Karakışla, Yavuz Selim (1998), "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyenler: D. Quatatert-E.J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları, 27-54.
- Koraltürk, Murat (2004), "Cumhuriyet döneminde inşa edilen ilk gemiler: Gölcük tankeri, Kocataş ve Sarıyer vapurları", *TMMOB Gemi Mühendisleri Odası'nın 50. Yılı'nda (1954-2004) Gemi Mühendisliği ve Sanayimiz Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2004, s. 301-308.
- Koraltürk, Murat (2007), *Şirket-i Hayriye 1851-1945*, İstanbul İDO Yayını.
- Koraltürk, Murat (2020), *Buharlı Vapurlardan Deniz Otobüslerine İstanbul'da Deniz Ulaşımı*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Makal, Ahmet (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, Ankara: İmge Kitabevi Yayını.
- Makal, Ahmet (1998), *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara: İmge Kitabevi Yayını.
- Özbek, Nadir (2006), *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul: EGM Yayını.
- Şirket-i Hayriye Hasköy Fabrikası Amelesi "Hastalar" Defteri.*
- Şirket-i Hayriye Mezuniyet Defteri "İdarei Merkeziye ve Hasköy Fabrikası."*
- Şirket-i Hayriye'nin 1322 ve 1323 ve 1324 Seneleri Varidat ve Masarifat-ı Vakasıyla Muvazenesini Mübeyyen Cedveldir*, İstanbul: Agob Matusyan Matbaası.

Yıldırım, Kadir (2013), *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

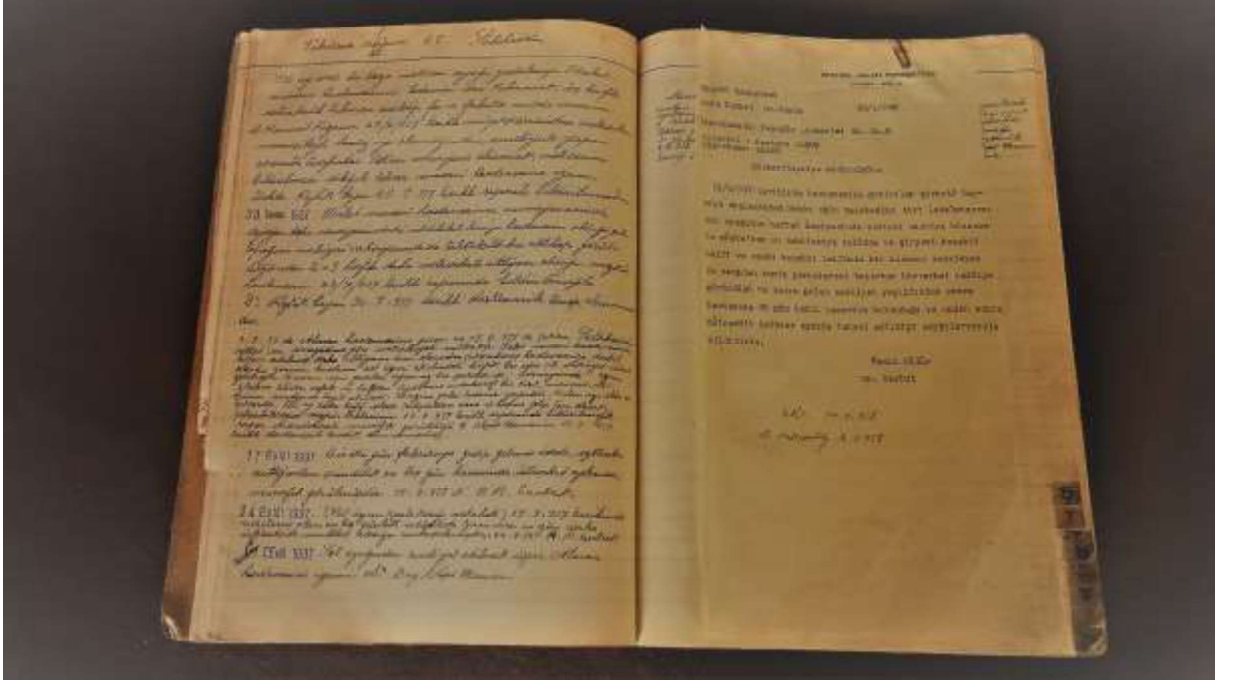
Resimler

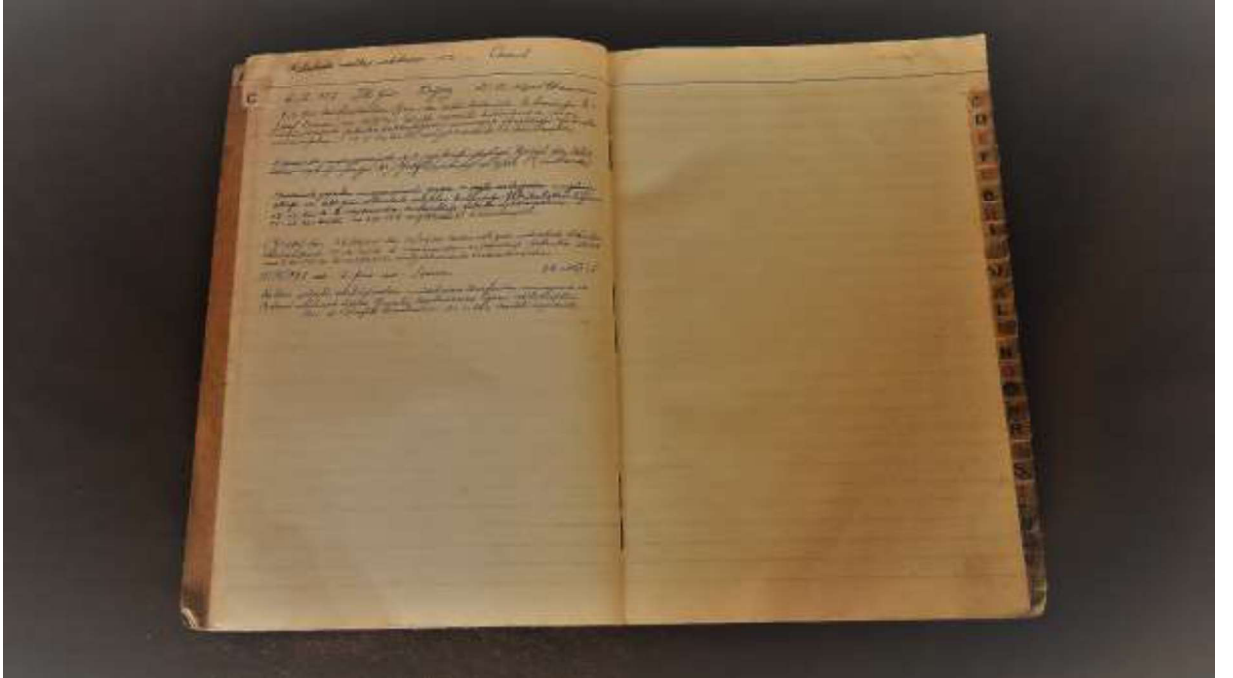
Hasköy Tersanesi çalışanları toplu halde (1914)

Hasköy Tersanesi (1914)

Hasta Kayıt defter sayfalarından örnek.

Hasta Kayıt defter sayfalarından örnek.

124
İSTANBUL—GALATA FERMENCİLER
TELEFON : 44701 2,3

ŞİRKETİHAYRİYE
Fabrikası
No.....

Hasköy : 7/12/938

Baş hekimliğe

Fabrikamız makkaşbaşı Cemil ustanın sağ
ayağının üstüne teneke düşdüğünden icrayi mua-
yenesini rica ederim.

Fabrika müdiri

İsmail M. M.

*8/12/1938 den 5/12/38
kadar istirahat
7/12/38
İ. Nesipoglu*

Doktora sevk yazısı örneği.

12

ŞİRKETİHAYRİYE
Başhekimliği

2/42-1942 14/0X50 Ekspres Basımevi

Hastanın ismi	Markası	Vazifesi	Hastalığı	Mezuniyet müddeti gün	Mülâhazat
Sükrü	-	Kaçım atelyasında Korkulupatan	Sağ santacı iltihap	iki gün	14/12/1942 L. Reşit Kangal

14/12-1942 M.

Doktor raporu örneği.

13

ŞİRKETİHAYRİYE
Fabrika Hekimliği

2-42 1942 99010 Sacı Basımevi

Hastanın ismi	Markası	Vazifesi	Hastalığı	Mezuniyet müddeti gün	Mülâhazat
Pensel	152	Bayırca fırıncı	İltihap		

3.3.44

K. H. Ş. J. S.

Doktor raporu örneği.

İstanbul-Galata. Hasköy
Fermenciler. 18/12/340

26

Şirketihayriye

TELEFON : 44703,2,1

Fabrika
Servis

No.

Fabrika müdürlüğüne

152 Marka Cemil ustanın evinde yapılan muayenesinde grip ve nezleli sadriyeden rahatsız olup altı gün istirahati lazım olduğunu saygı ile bildiririm.

Fabrika hekimi

[Handwritten signature]

Doktor raporu örneği.

Şirketihayriye

Fabrika

Tarih:

Hasköy
15/5/944

Mü. Ta. Müdüriyetine

14/5/944 Pazar günü kızakda bulunan 71 numaralı vapurun borda saçıların kaynak işlerinde çalışan muvakkat işçilerden 91 marka Tarık'ın, her nasılsa kaynak lambasına merbut bulunan lastik hortumun parlaması hasebile vücudunun muhtelif yerlerinden yanan mumailayh, kendisini denize atmak suretile daha büyük bir tehlikeden kurtarmıştır.

Çagıralın cankurtaran ile Cerrahpaşa hastanesine sevkedilen ve hâlen hastanece tedavi altına alınan Kandıracı Tarık'ın işini bilir bir usta olması dolayısıyla diğer işçilerimize verilmekte olan istirahat yevmiyesinin kendisine de verilmesine müsaade buyurulmasını derin saygılarımla rica ederim.

Fabrika müdürü

Osman Bey

Kazazede işçiler hakkındaki usule tevfiKAN
yarım yevmiyesinin yürütülmesi muvafıktır.fabrika
müdiriyyetine 18/5/944

*1/6/944 tarihinde ise başka bir
memnunda mahzur yoktur 19/5
1/6/944*

H. D. D.

İş kazası örneği.

ŞİRKETİ HAYRİYE

8-2-938

Baş hekimini General Altı çıtımlı

Diploma No. 760

Müdüriyeti umumiyei aliyeye

Birsene zarfında fabrikada onbeşi mütecaviz x
üze çapak girmesi vakası görülmekte ve bazıları x
gözde mühim ârizalar tevlit etmektedir. avrupa ve x
sair mumasil fabrikalarda buna karşı tehaffuz tedbi-
ri olmak üzere kullanılmakta olan gözlüklerin fabri-
kamızda da mecburî olarak kullanılması için fabri-
ka direktörlüğine lazım gelen emir verilmesini arz
eylerim.

Baş Hekim

S. N. N. N. N.

16.8.8.2-38

İş kazalarına karşı gözlük kullanımı hakkında yazı.